Уже приморозки стали відморожувати варті вуха і старщеньких вояків заганяли до мужицьких хат, — а все-таки неприятель не вбігав у сі села, що над Черемошем повиростали.

Уже срізь довкруги на дорогах видко було хмари димів та червону луну ночами, — а Черемош збирав із своїх сіл легінів і добровільців. і провадив їх до бранки до Путилова або розсівав по селах на оборону.

Було так, що над Прутом скрізь уже газдував неприятель, а над Черемошем харчував ще старий газда.

Але всі села мали більшу вагу на старого газду, чим на нового, і тому легіні з-над Прута ночами викрадалися з-під неприятеля і йшли до бранки до Путилова або ставали за добровільців в котрому-небудь селі над Черемошем і разом із справедливими вояками дожидали неприятеля, щоби почастувати його на дорозі кулями старих рушниць, або камінним плиттям, або колодами і бервенами, які були сховані на верхах понад дорогою. Сі села над Черемошем угадували своїми легінями, що неприятель боїться їх добровільців і засідок, грунів, і верхів, та темних лісів над дорогою і тому обминає цей небезпечний клин. В кождім селі росла тут твоя гордість супроти неприятеля так, як росли ряди гірських добровільців-пушкарів.

Але ще й тісарську оборону мало кожде село. У панотця або в школі сидів жандарм, що велів звати себе комендантом і мав під собою зо дві десятки старших вояків, яких пушкарі звали ландштурмаками.

Пушкарі слухали коменданта, але скоса і згорда дивилися на ландштурмаків, що ані одежі, ані обуві не мали, не були охочі до бою, йойкалися і дрожали на студені та кодого газди допитувалися, чи не знає і відає, як довго потриває ця ненависна війна.

Село годувало свою оборону.

Пушкарі за харчі не дуже-то дбали, бо нені і дівчата їх допантровували, а дома — небідома, але ландштурмаки були на їду ласі і харчували приязно. Звичайно були вони мовчазливі, а при їді веселішали і наломлювали свій хорватський язик до бесіди з газдами та розповідали про те, як з-під Новоселиці відступали, а відтак бої зводили і знов відступали та неприятеля в гори заманювали.

Зато в неділю мало село параду, бо комендант напереді, а бородаті вояки за ним рядами машерували до церкви.

Тоді газдині розступалися перед церквою і робили воякам дорогу та й жалували їх, що такі темнолиці, голодні і дрантиві, — а бідаки поморгували на себе: "Аді, йдут смучі цуріки!"

Молоді пушкарики чули в собі силу і самі дбали про пістолєта, про рушниці і про те, щоби верхами уставити і присилити якнайбільше плиття і колод, готових до спаду на дорогу. Були жваві, бгачкі і швидкі то до рушниці спритніші. День і ніч приготовляли оборону села, укріпляли камінним плиттям стрімкі боки дороги, майстрували потайні засідки, розбігалися на розвідини і пазили воєнного діла так, як це молодим ялося. Коли цуріки били поклони в церкві і гарячі мольби слали на негайне покінчення війни, пушкарі вбігали в церкву і повістували комендантові, що неприятель підходить з долів доліських і, мабуть, хоче плаями закрастися до села та хитрощами його здобути, бо пронир у лісах, а дорогу минає.

Тоді село бачило в церкві воєнний алярм, бо комендант у церкві голосно командирував і роздавав прикази, а відтак пушкарі згагяли підводи і що два вояки сідали на вози та й разом з пушкарями везлися напроти неприятеля. Комендант розкладав і примірював довгі шкла побільшаючі та глядів то за неприятелем, то назирці за своїми вояками, що поховалися в драбинах возів за спину стоячих пушкарів.

Бадіки і челядь розцікавлювалися дуже, і виходили з церкви, та вірили, що комендант через те шкло, яке вони звали окяном, видить далі, чим они голим оком, і випитували його, чи вже заздрів неприятеля. Комендант усе повістував з окяну, що видить дим, а в димах неприятеля лишень ледь-ледь, бо бадіки заслонюють йому вид, — а в душі радувався, що бадіки його обступили і перед хитрим ворогом опарканили.

Кортіло бадіків також через окян подивитися на неприятеля, але комендант не зволяв і сердився, коли бадіки допевнювали, що ті чорні дими здіймаються з вогнів, які розіклали хорватські ландштурмісти сусіднього села собі на загріток.

Пушкарі жваво покмітили, що так, як вояки, так само комендант побоюється неприятеля і на привіт йому бере все тільки окян, а не рушницю, але саме тому згуста повістували, що неприятель появився близько села і або миче коням сіна із стога, або вдарить собі курятину у вдовиці на краю села. Тоді все був алярм, який кінчився окяном. Але неприятеля не було, лишень газди підсміхалися.

Пушкарі мали свій фронт верхами гір понад дорогою, а ландштурмісти мали свою касарню серед села в канцелярії громадській.

Селу було ненаручно доносити їду і воякам до касарні, і пушкарям на фронт, але газдині годували з горшків і тісарське, і добровільне віійсько то за поману, то за повинність. Поману робили тії газдині, що їх газди або сини також пішли на війну і десь у чужім краю за наживою попід чужими вікнами коло чужих газдинь колядують.

Повинність ваготіла на цілому селі, бо і хорвати, і пушкарі могли і самі собі від людей харчів набрати, а по-друге, дивилися через пальці, куоли у кого застали вночі незаткані вікна або коли хто випрошувався від підвод.

Спершу не всі знали, що не вільно з хати світла випускати, аж баба Хромейка навчила село вікна ліжниками заставляти. Бо коли забанувала за сином-жовніром і виплакала собі серце та й померла, то невістка спорядила її тіло на лавиці коло вікон і обсвітила, як вівтар, свічками, — а тоді прийшов комендант із жовнірами в хату і забрав невістку та відправив скована до міста. Чужі люди поховали бабу, а за невісткою слід загиб.

А старий Чюрей навчив людей рот замикати. Вертав із долів із донькою та й попасав у місті. Лиш конині дав їсти, лиш перехрестився, аби похарчувати, — а перед ним на другім боці за дорогою гальман народу і війська. Питається він бородатого вояка, чого нарід збігся, а вояк відрік, що мають вішати гуцула. Тоді Чюрея скортіло запитати, за що мають стратити того гуцула. Вояк відповів йому коротко: "За москаля".

Дід не втерпів і дивувався: "Нащо чоловіка задурно тратити, таже москаль світ годує!"

Вояк вхопив ті дідові слова, і за часок дід гойдався синій поруч із гуцулом, а донька сама домів вернула і дідову причку розповіла.

Та й підводи навчилося сло в самі мати, відколи прийшла вістка, що полягли всі старенькі бадіки, котрі в перших днях війни виїхали в підводи самі нарошно тому, щоб їх старість військові старшини пошанували і їх швидко домів відправили. Старшини загнали їх в сліпу долину, а неприятель витовк і газдів, і худібку, і вози.

Тому село робило волю і хорватам, і пушкарям і поволі привикало до війни, гей до ярма.

Але прийшла покрова — храмове свято...

Люди не дарують храму і зійшлися в село на відправу, як давніми роками.

Правиться відправа, аж церква дрожить, — тільки моздіри не гримають.

Примашерували в церкву і хорвати, і пушкарі. Напереді комендант, гей павич.

Панотець проповідь говорить, як у лист піє, а все за військо, за добровільців:

— Ти, хло', сидиш на запічку, а він йде за тебе умирати!

Ти жалуєш йому курку, а він за тебе життя не жалує!

Ти спиш в джєргах та в подушках, а він на студенім плиттю сокотить тебе і талану твого!

А ти, газдине, не лінуйся його банушинов та кулешков почастувати!

А ти, доню, не гидуйся жовнірові сорочку виполокати!

Пригостіт, приголубте, парафіяни, сю нашу оборону, аби тісар врядувався, аби Україна усміхнулася, аби наш край удержався!

А ви, сторонські люди, набувайтеся і забавляйтеся грешно, але води в рот понабирайте і не розповідайте неприятелеві, кілько у нас війська та й пушкарів кілько!!

На згадку краю і України бадіки попісніли, бо жаль їм стало за цим зеленим клином над Черемошем.

— Вже нема спасу, коли панотець за цес край потерпає, — пояснювали бадіки напошепки панотцеву бесіду.

А газдині м'якли, як хустки, і допевнювали себе крізь плач, що хос куда сходив би, то таки нема понад сей край красний, та запашний, та веселий.

Храмові гості зацікавилися панотцевою бесідою і стали перешіптуватися з бадіками про те, що над Прутом неприятеля, як трави та листу, та що він отік підсувається під це село.

Зачув ті шепти комендант і вийшов з військом та пушкарями з церкви і став випитувати сторонських людей про неприятеля. Одні рівняли неприятеля з темним лісом, другі із зорями на небі. А всі вгадували, що сегодні він годен увійти в це село і збавити людям храм.

Комендант приказав війську відійти до касарні, а пушкарів розіслав за підводами.

На дорозі показалися натерхані жидівські вози, що везли своїх наляканих пасажирів з долу у гори.

Комендант поговорив із тими пасажирами і приказав своїм хорватам мліві спакуватися.

Пушкарі зігнали підводи, а комендант здає їм телефон і велить собі телефонувати про кождий неприятелів крок та слухати приказів, які він надсилатиме з горішнього села.

— Мене і моїх людей кличе обов'язок на друге село, а ви, хлопці, будете мати щастя скоріше здибатися з неприятелем. Стійте, як мур, як камінна скала, напротив і бийте його на скамузь. Ломіть йому ноги, розчереплюйте йому голови, витачайте його камінним тачилом, аби не

підвівся. Йде на вас нагайка, а ви її настолочте ногами. Леда-хвиля жде вас слава!

Пушкарі горіли. Здригалися, як олені, і обзиралися, чи не видко вже неприятеля, щоби його всаме чоло вдарити. Як одною рукою, піднесли вгору чорні шапки і крикнули дзвінко:

— Слава нашому керманичеві!

Комендант, що сидів уже на возі, піднісся, витягнув шаблю і, вимахуючи нею, гукнув у відповідь пушкарям:

— Гурра тісареві!

Пушкарі повторили.

— Гурра Україні!

Пушкарі повторили, а комендант від'їхав із своїми жовнірами двома возами...

Пушкарі почули свою важність і розпустилися в шварми гляцями понад дорогу. Очима на дорозі, а руками смерть тримають.

Лиш стрілить пушкар, лиш пустить долів плиту, а життя гине.

Жде шварма...

Рушниці держуть дорогу своїми очима...

Буде придибашка...

Але село храмує. Хатами за столами не містяться газди і газдині. Харчують, набуваються, веселяться. Сопівки говорять жилами, а співанки б'ються крильми по шибах, аж вікна дрожуть.

Газди з молодицями попліч позасідали і ведуть голосом по хатах, а руки плечима. Бо у храм і газдівська кров до челяді ласа. Тому самі газди рівняють себе у співанках до зайця, що сидить на колоді і плете рукавиці, а з колоди до колоди та до молодиці.

Та кувала зазулиця в сивоті в оплоті,

Чому хлопці не співають, ба шо ж би їм в роті?

А коли дєді й нені жалували своїх синів, що через неприятеля збавили себе храму і, не ївши, колінкують на скалах понад дорогою, тоді молодиці стали газдів перемовляти, аби вийшли з ними ід своїм дітям та й аби вийшли з ними ід своїм дітям та й аби винесли їм страви і храмового пиття.

— Най би легінів не млоїв голод серце.

— Най би їм студінь не вигонила їх молоду душу.

— Най би їм молоді суставочки не заклякали на камінних плитах.

— Най би неприятіль не красив кремінь молодою кервою.

Слово за слово та й бесажки таскали терх на кичерю та на груні ід пушкарям, мисливським стрільцям.

Салаш за салашем виходив на світ, навертав ід пушкарям і здоровкався пугарями.

Село храмувало понадвір'ю. Молодиці пишнилися.

Пушкарі зацитькували газдів і газдинь, але храм своє право має.

Відтак зумівалися пушкарі.

— Гей, хло', шо ті молодці з нас роблют?

Дєді подавали синам повні пугарі, а сини зарікалися пити, але за принукою молодиць ломили собі волю і

цілували дєдів в обі руки та й відверталися набік і пили, а відтак дєдям і молодицям честь віддавали.

Та й гостилися, та й харчувалися.

А як пушкарі заспівали, а молодиці за ними голосом повели, то все село збіглося, як бджоли до меду, і вкрило гору понад дорогою.

Плазувало село голосами по скалах та бердах, як би тесало сталевими сокирами дзвінкі протеси яворові.

А молодиці покивували пальчиками на пушкаріві виводили їх з розуму:

Ой я хочу данцували, а ви, люди, чуйте,

А ви, старі, розходітси, молоді, ночуйте.

Флоєри під серцем скоботали.

Чобітки притупували і лупали кремінисту землю.

Очі свічками засвітили.

Кучері вітром літали, молодичині ширіньки з голів скидали, коси розплітали.

Пістолєта лускали у сумер вечірній.

Охота росла. як ватра в смеречині.

Гора металася, підтрясалася-гуляла...

Раптом по дорозі: пук!

Гора долів ззирається.

А дорога: пук-пук-пук!

Гора завмерла.

Гейби вітер подув, а два пушкарики відмахнулися, захиталися, далися набік та й потич повалилися.

Зойкнула чорнобрива молодиця, вхопилася за серце і, як дзвінок, упала на землю...

Гора йойкнула...

Дорога дала горі пуду...

Газди скочили боками на лорогу і згійкали на жовнірів, що стріляють до людей, як до звірів.

Перелякані жовніри вилазили з придорожніх окопів і перзнавали, чи багато неприятеля на горі танцює та вигукує, а газди сердилися і руки заломлювали:

— Мой брє, ляндштурмаки, та ви гезде шукаєте неприятіля, а над Прут вакаєтеси?

— Тови на нас з ненападу стріляєте, гей на вовків?

— То ви нам наших синів убиваєте?

— На таку роботу лиш би нахарькати!

Газди лютилися, а ландштурмаки випрошувалися, що вони не тутешні, утікають із долішнього села перед неприятелем, а стріляли тому, що почули стріли з гори і гадали, що то неприятель на їх життя важить.

Та як вони просили газдів, аби були перебашні, то задки відступали і в темній мряці щезали.

А газди їх проклинали:

— Аби вам путь пропала, цуріки безчесні!..

А згори рагашами сходило у тузі село на дорогу.

Пушкарі несли на рушницях своїх обледенілих побратимів, а молодиці двигали на поясах тоту чорнобриву душку, що більше не дише.

Село шпоталося, дивом дивувалося, чудом чудовалося...